

SUHAI PÁL

Mikszáth Kálmán versei

I. Kisebb költemények

Előszó

Hogy Mikszáth Kálmán költő (is) lett volna, a folyó kritikai kiadás (*Mikszáth Kálmán összes művei* – ezután MKÖM vagy Krk) ismeretében is meglepő állítás. A „nagy palócot” eddig leginkább prózai művei, regényei-elbeszélései, illetve publicisztikai írásai, ezek között karcolatai alapján azonosítottuk – verseiről nem szól a fáma. Egy ideje legalábbis. Mert Rubinyi Mózes még tudott róluk. A *Mikszáth Kálmán munkái* 1914-es kiadású 33. kötetének bevezető tanulmányában (még és már) húsztat említett, ezek némelyikét egy-két szóval jellemezte is. A kritikai kiadás részére egykor gyűjtött anyagban pedig ez a szám már harminc fölé emelkedett – a nehézkes mamut azonban lassan lépdel kitűzött célja felé. Napjainkban mintha lelassult volna a Krk kötetének a kiadása. Másrészt kezdenek eltűnedezni versek. Kettőnek valószínűleg nyoma is veszett. Több szempontból is ajánlatos lenne tehát a rendelkezésre álló anyagnak az összegyűjtése és publikálása – még a kritikai kiadásban történő feldolgozása előtt.

E kijelentésre az MKÖM munkájában való egykori közreműködésem indít. 1984–87 között ugyanis – Rejtő Istvánnal, az MKÖM sorozatának akkori szerkesztőjével közösen végzett munka során – részt vehettem az 1889-es és az 1891-es év cikkeinek-tárcáinak, illetve parlamenti karcolatainak sajtó alá rendezésében. Mivel Rejtőnek tudomása volt költői ambícióimról, a Mikszáth-versek sajtó alá rendezését nekem szánta. Ez ugyan ekkor még a távoli jövő terve volt csak, az általa gyűjtött anyagot azonban máris rendelkezésemre bocsájtotta. Időközben elkanyarodtak útjaink – pontosabban az enyém: más munkákba fogtam. Ő tovább folytatta Mikszáthtal kapcsolatos tevékenységét. 1989 februárjában még befejezte legújabb könyvét, az MTA Könyvtárának Közleményei sorozatában megjelent *Mikszáthiáda* című gyűjteményes kötetét, az 1992-es kiadás borítóján azonban nevét már bekeretezve olvasom. Rejtő István a rendszerváltozás kezdetén, 1991-ben meghalt.

Praznovszky Mihállyal szintén a Mikszáth iránti közös érdeklődés ismertetett meg. Legalábbis részben. Vele, a Mikszáth Kálmán Társaság örökös tiszteletbeli elnökével, a Palócföld egykori főszerkesztőjével 2008-ban

kerültem kapcsolatba. Ő Balatonfüreden éppen ekkor indította a *Tempevölgy* című irodalmi folyóiratot, melyben verseimnek és levélesszéimnek helyet biztosított. Időközben kiderült, hogy a Mikszáth-verseknek, ha nem is teljes, de jelentős terjedelmű opusával rendelkezem, s erről hamarosan levélváltásba is kezdünk. Némely versről külön is, sőt, szó esett ezeknek a Mikszáth Kálmán Társaság kiadásában való megjelentetéséről is. E terv mindeddig terv maradt – csupán a versek akarnak most már ellenállhatatlan erővel napvilágot látni. Én sem halogathatom tovább a velük való foglalkozást. A legnagyobb biztonság a nyilvánosság. (Az elrejtett anyagot az égér is megrághatja !/.) A kritikai kiadásnak a Mikszáth-versekkel kapcsolatos munkálatai megkezdéséig is elengedhetetlennek vélem tehát a versek külön kötetben való publikálását. (Ha már az író nem tette.) Különösen most, hogy a Palócföld új szerkesztősége a folyóiratban teret enged, külön fejezet nyit számunkra. (Mikszáthnak s nekem.)

Talán nem árt (ismételten is) jeleznem, hogy az itt közreadott anyag nem teljes. E kötet első része összesen harminchárom verset („kisebb költeményt”) tartalmaz, de tudomásom van még tízről – ezek címével rendelkezem ugyan, szövegüket azonban nem sikerült megszereznem. (Majd a kritikai kiadás... !/.) Rejtő István *Mikszáthiáda* című könyve a selmebányai versek közül három időközben elkallódottól tud, a rám hagyományozott gépirat-gyűjtemény előzéklapján is három olyan verscímet olvasok, amelyek szövegét a dosszié nem tartalmazza. Hajdu Péternek, a jelenleg folyó Krk vezetőjének 2009-ből származó levélbeli jegyzéke hiánylistámon a versek számát kettővel még gyarapította is (igaz, hogy az enyém is legalább ennyivel az övét). W. Petrolay Margit 1956-os tanulmánya (*Mikszáth Kálmán ifjúkori írásai I–II.*, Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 3–4.) már megjelent műveket szerepeltet, közülük két versnek mára nagy valószínűséggel mégis lába kelt. (Nem sikerült nyomukra bukkannom a nagy gyűjteményekben sem – OSZK; FSZEK; MTA Könyvtára; Egyetemi Könyvtár, Budapest; Debreceni Egyetemi Könyvtár; Pécsi Tudásközpont.)

A lappangó vagy jóvátehetetlenül elveszettnek tűnő versek összesített jegyzéke e számlálással végül is rendelkezésünkre áll – lehet kutakodni utánuk. A következők szerint:

Egy fogoly levele (1863. október 24.)

Az öreg nemes (1865. február 11.)

Petőfi sírja (1865. szeptember 23.)

Rossz tanuló vizsga előtt (Hasznos Mulattató, 1877. június 10.)

Török katona levele anyjához (Hasznos Mulattató, 1877. június 10.)

Kedvesemhez (1886)

Az utolsó Brabák (1895)

Bagyó Mihályhoz

Mikor a tengeribetegség volt

Dráma egy pohárban

E sajnálatos listával szemben viszont, szerényen be kell vallanom (!), a kötet-összeállítás munkálatai során két „kallódó” verssel sikerült gyarapítanom a rendelkezésemre álló anyagot. Általában a Rejtő-dosszié költeményeit vettem alapul, de igyekeztem egyéb forrásokat is felhasználni. A rimaszombati évek versei Rejtő István idézett könyvében már megjelentek, csupán át kellett vennem őket. A selmecebányai évek termését más források kinyomozásával tettem megközelíthetővé. A forrást az adott vers bemutatása mellett (előtt) a továbbiakban mindenkor jelölöm. Mint ahogy a későbbi, már a pályakezdés és a beérkezés idejéből származó szövegeket is. Ebben segítségemre volt e verseknek a korabeli sajtóban publikus volta. Ellenőrizhettem őket. Jelen könyv nagy része száz évesnél idősebb publikációkat közvetít, ezek átiratai. Mindössze három vers esetében szorultam a Rejtő-paksaméta anyagára – ezeket kénytelenségből a gépirat alapján közlöm. (Nagy valószínűséggel ezek is publikus anyagra támaszkodnak, csak éppen lelőhelyüket nem sikerült felkutatnom.)

A kötet-összeállítás során eleinte arra gondoltam, hogy a versek betűhű anyagát kell közreadnom. Hogy nem vállalkozhatom az anyag mai nyelvű tolmácsolására. A Mikszáth-verseknek még a nyomtatásban megjelent, publikált példányai is több mint egy évszázadosak. A nyelvfelfogásnak és a helyesírásnak a maihoz képest olyan nagy eltéréseivel, hogy ehhez, az átíráshoz tudós elme szükségeltetik. Az anyag összegyűjtése mellett még külön textológiai ismeretek is – akadémikusoknak való az ilyen munka (!). De gondoltam mást is. Tudós és akadémikus ugyan nem vagyok, de ismeretekkel és némi tapasztaltsággal rendelkezem már, s ami a fő: Rejtő István nem véletlenül hagyományozta egy magamfajta szegénylegényre e feladatot. A versek mai nyelvre történő átírásához ugyanis jól jöhet egy kis intuíciós képesség is a tudományos apparátus mellé. A vers és a költészet belülről való ismerete. Pl. az olyan kényes eseteknél, amikor dönteni kell a mai helyesírás vagy a prozódiai elvárások elsőbbsége között. Mondok egy példát: „Hol te ki ártatlan ki roszat jót nem teve még és...” Tökéletes hexameter, de csak így, ezzel a „rosz”-szal. (Nem rossz ez, akkoriban így írták.) Ha pedig így, bármennyire szeretném is, nem javíthatom mai helyesírására a szót, mert ezzel elgázolnám a tanuló Mikszáth itt éppen tökéletes versmértékét. Itt tehát a „rosz” a jó megoldás. De ugyanez, ugyanebben a versben, hasonló megfontolásból fordítva is. S igyekeztem megtartani Mikszáth szóhasználatának sajátos íz- és színvilágát is. És így tovább. A képletes fordítással mindenestre nyakamba vettem ennek ódiúmat is. A hibázás kockázatát. (Majd jönnek okos kritikusok, s kijavítanak.)

E könyv mai olvasóját a főnti akkurátusság talán nem is érdekli – a Mikszáth-versek további kutatásához, a Krk munkálataihoz azonban már ennyi is hozzájárulást jelenthet. A nagyérdemű pedig mégis csak örülhet, hiszen Mikszáth homályba merült, parlagon heverő költői tevékenységének jó ré-

szét e gyűjteményes kiadással máris kézbe veheti – a versek pedig végre fölérhetnek mintegy másfél évszázados Csipkerózsika-álmukból.

Tanulóévek – Rimaszombat és Selmecbánya

I. Rimaszombati versek

Mikszáth Kálmán versírói tevékenysége jóformán kizárólag az indulás éveire esik. Pontosabban az iskolai tanulmányok, illetve a beérkezés, a helyfoglalás időszakára. A *Tót atyafiak* és *A jó palócok* kirobbanó sikere után vers már csak elvétve került ki a keze alól – ilyenek kell tekintenünk a nyolcvanas évek elejének két verses elbeszélését és a nagy életrajzi összegzést megelőző-megelőlegező Jókai-életrajzot. (Ezekre a későbbiekben még visszatérek.)

Mikszáth első szépírói próbálkozásai a rimaszombati és selmecbányai tanulóévekre esnek, az itteni önképzőköri tevékenység idejére. A rimaszombati hat osztályos evangélikus algimnáziumnak 1857 és 1863 között volt tanulója, a selmecbányai főgimnázium utolsó két évfolyamának 1863 és 1866 között (talán meglepő, de a hetedik évfolyamot kétszer végezte). Ezeknek az éveknek a történetét és forrásanyagát Rejtő István térképezte föl *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* (Irodalomtörténeti füzetek 27., Akadémiai K., 1959), illetve *Mikszáth a selmecbányai főgimnázium diákja* (in: *Mikszáthiáda*, i. m.) című könyvében, illetve tanulmányában. Jól használható összegzésre bukkantam még Praznovszky Mihály *Mikszáth Kálmán tanárai*, illetve *Mikszáth a végvárokkban* című tanulmányaiban is – mindkettő *A hatodik, hetedik ember az országban* című könyvében (Veszprém, 2006). A következőkben elsősorban ezekre a munkákra támaszkodom.

Rimaszombatban az ötödikes és hatodikos Mikszáth tagja volt az 1859-es Kazinczy-emlékév után szervezett önképzőkörnek. Ezt egy volt negyvennyolcas nemzetőr, Terray Károly, Mikszáth osztályfőnöke és irodalom tanára, az iskola igazgatója vezette, akinek filozófiai, pedagógiai szakírói és költői tevékenysége is említést érdemel. Név szerint is kiemelendő még Baksay István történelemtanári tevékenysége – általános elismerést arattak a történelmi személyiségeket is megeleveníteni tudó szenvedélyes előadásai. Végül még két név: Szeremley Károlyé és Fábry Jánosé. Előbbi irodalomra, latinra és görögre tanította Mikszáthot, róla több helyen is elismerően nyilatkozott. *A Hogy lettem én író* című elbeszélésében így: „A tanár úr különös kedvencem volt, a mai napság is tisztelettel gondolok finom szellemre, szikrázó ötleteire, kedves, szeretetreméltó modorára... [...] Bámulatos tapintattal tudott hozzásimulni tanítványai értelmi tehetségéhez.” Fábry Jánossal, aki természettudományi tárgyakra oktatta, később leveleket is váltott.

Egyébként a tanári kar egészére is jellemző volt a határozott értékválasztás alapján nyugvó magas színvonal (részben a tanárok pedagógiai kvalitásai, részben a forradalomban való szerepvállalásuk okán). Maga Mikszáth így emlékezik a rimaszombati iskola pedagógusaira Fábry Jánosról szóló, a Vasárnapi Újságban megjelent 1908-as nekrológiájában: „Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak (ahogy most képzelné az ember), hanem az utolsó generálisok, akik titokban hadsereget nevelnek, ügyes politikusok, akik óvatosan, nagy furfanggal belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki...” A „hazaszeretet”. El ne feledjük, hogy a kiegyezés előtti idők, az abszolutizmus évei ezek. A negyvennyolcas örökség politikai hozadéka még jó ideig jellemzi Mikszáth felfogását is. S természetesen tanáriét. E kettő együtt jórészt meg is magyarázza az első versek hazafias-történelmi témaválasztását. Ezzel kapcsolatban azonban még másféle szempontokról is beszélnünk kell. A korabeli anyanyelvoktatás elveiről, melyekről éppen Mikszáth Rimaszombatba érkezése idején jelent meg összefoglaló munka Szilágyi István tollából (*Anyanyelvi feladatok ügye a magyar gimnáziumokban*, Sárospataki füzetek, 1857). Állítása szerint fogalmazásnak „köznapis témák” kitűzése nem tanácsos „az ifjak tapasztalásainak semmi esetre sem nagy terjedelme miatt...” Ilyesmire történelmi példák feldolgoztatása az igazán alkalmas terep és megoldás.

1. A rimaszombati egykori iskolaépület az 1950-es években
(Rejtő István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* című könyvéből)

Hogy Szilágyi útmutatása a rimaszombati önképzőkörben követésre talált, az önképzőkör 1861/62-es Albumában, illetve 1863/64-es Érdemkönyvében fennmaradt Mikszáth-írások is tanúsítják. Elbeszélések, versek. Sokáig e verseknek csupán a címét ismertük – jórészt Rejtő István kutatásainak és szövegközlésének köszönhetjük, hogy ezek szövegével is rendelkezünk. Találtam e korból verset Rejtő publikációján kívül is – forrását külön jelzem. Az alábbiakban a verseket, igyekezve mindenkor tiszteletben tartani a költő intencióit, mai nyelven közlöm, lehetőleg megosztva azokat az információkat is, amelyek az egyes költeményekről rendelkezésünkre állnak.

1. *A mosolygó élet* – Mikszáth legelső ránk maradt verse. 1860-ban, tizenhárom éves korában írta. Szövegét Veress Samu 1910-es visszaemlékezése őrizte meg *A rimaszombati egy. prot. főgimnázium 1909–1910-es értesítőjében*. Klenódiumnak nevezi, kincsnek, s valóban az, méghozzá Mikszáth humora révén. Névnapi köszöntő, melyet jókívánságnak éppúgy vehetünk, mint rossznak – attól függően, hogy a sorokat vízszintesen olvassuk-e vagy hasábok szerint. Valóságos mobil. Rejtő nem említi, az *Értesítő* szövege következők:

A mosolygó élet

A mosolygó élet – kísérje léptedet,
Távol legyen tőled – a gyász emlékezet.
Minden, mi jó vagyon: – hogy szívedben légyen,
Kerüljön, de nagyon – a keserv és a szégyen!

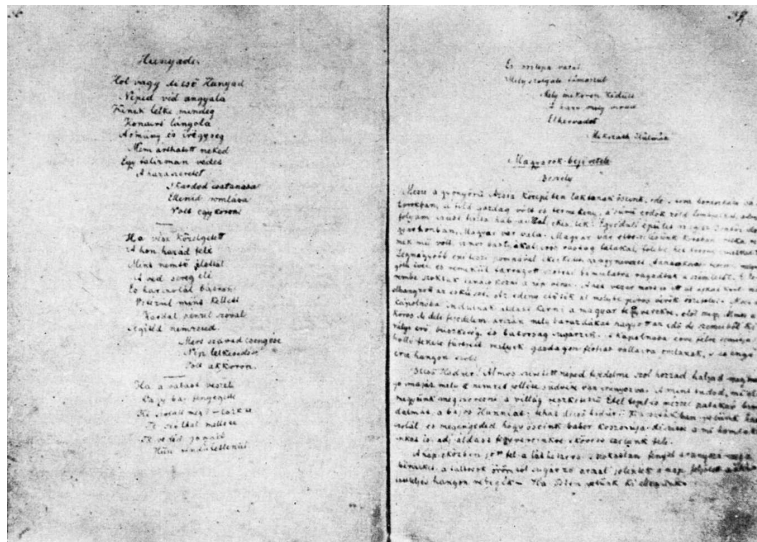
2. Az Albumban található első Mikszáth-vers egy Hunyadi-óda. Szerzője saját kezűleg írta be a 36–37. lapra:

Hunyadi

Hol vagy dicső Hunyad,
Néped védangyala,
Kinek lelke mindig
Honáért lángola.
Ármány és irigység
Nem árthatott neked.
Egy talizmán védett,
A hazaszeretet.
S kardod csattanása
Ellenid romlása
Volt egykoron.

Ha vész közelgetett
 A hon, hazád felé,
 Mint nemtő állottál
 A védsereg elé,
 És harcolál bátran,
 Vitézül, mint kellett;
 Karddal, pénzzel, szóval
 Segítéd nemzeted.
 Mert szavad csengése
 Nép lelkesedése
 Volt akkoron.

Ha a vallást veszély
 Vagy baj fenyegette,
 Ki szólalt meg? – csak te.
 Te szóltál mellette,
 Te védéd jogait
 Hűn, rendületlenül,
 És oszlopa valál,
 Mely szolgált támaszul,
 Mely, mikoron kidült,
 A haza, mely virult,
 Elhervadott.

2. A *Hunyadi* című vers a rimaszombati Albumban, Mikszáth kézírásával
 (Rejtő István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* című könyvéből)

3. Az Album 45. oldalán olvasható Mikszáth saját kézírású „heroidja”, a *Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz Prágába*. Rejtő István levélnek tekinti, én elfogadom Mikszáth műfaj-meghatározását. S éppen a Rejtő által citált korabeli stilsztikakönyv alapján: „*Heroid*: igen egy öntetű versezet az alagyaival [elégiával – SP]. Anyaga szintén bánat vagy panasz. – Különbözik amattól, hogy abban maga beszél a költő, ebben távozott vagy elhunyt egyéniséget szólaltat meg...” Nos, itt „elhunyt egyéniséget szólaltat meg” a költő (legyen így, előlegezzük meg neki e titulust!). S hogy ismerte-e Arany hasonló témájú versét, nem tudhatjuk (de ki sem zárhatjuk). Kölcseyt azonban ismernie kellett:

Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz Prágába
(*Heroid*)

Gyász sivatag a jelen, torzképe a múltnak, amelyben
 Keblemen a vígság gyenge virága kinyílt.
 Hol gyönyörű napok, hol ti dicső órái koromnak,
 Amikoron engem, oh, te ölelni tudál.
 Rég vala már ez – s álomnak vélném, de a szívnek,
 Mely sajog érted, fájdalma mutatja ... igaz.
 Hol bátyád, László, a büszke, derék, ifiu hős?
 Éltem és örömim fényteli csillaga hol?
 Zsarnoki önkénynek lett áldozatja. Halála
 Égbe kiáltva bosszút esdekel esküszegőre.
 Hol te, ki ártatlan, ki rosztat-jót nem teve még és
 Nem tuda mást, mint ezt: A haza minden előtt.
 Vagy ártatlanság leve bűn fejedelmi körében
 A nyomorultnak, báb fejedelemnek, igen?
 Hogy miután Lászlót lefejezte, tevéled
 Rabhoz illő módon bánva gyötörjön amúgy.
 Ámde bosszultatlan nem marad az esküszegőnek
 Bűne vagy vétke, zsarnoki tette soha,
 Mert seregeket gyűjt bátyád, a büszke Szilágyi,
 Megtöri ő a királyt s megzabolázza hadát.
 Szent törvényeit lábával ki tiporja hazánknak,
 Isteni átok és sújtsa az emberi kéz
 A gázt, amért trónra emelte. Jutalma atyádnak,
 Hogy fogságra veti vagy megöleti fiát.
 Így áll most a világ, divat a rossz, esküszegés, bűn,
 S jót, szépet ha teszsz, elszelik érte nyakad.

4. A következő mű egy ballada, melynek nagyobbik felét a királyné lázító beszéde teszi ki. A verset Mikszáth saját kezűleg másolta az Album 158–161. lapjára:

Aradi országgyűlés

Zászló lobog, szól az ágyú,
Harsog a trombita:
Aradra tart Béla király,
Gyűlésre tart oda.

A nép örömmel várja őt,
Visszhangzik a szava:
Éljen Béla és hitvese,
Ilona bal felől.

A főurak tanácskoznak,
Szabnak törvényeket,
Hogy ne érje a sors keze
E büszke nemzetet.

Szíve köztük mindenkinek
Szent érzettel tele:
Csak a hon javáért dobog
A honfi kebele.

De ím, a terem mélyiből
Hallik egy női hang –
Tisztább és édesebb szava,
Minőt adhat a lant.

„Igazságos nép! Magyarok!
Tiltják törvényitek,
Hogy nő háborgasson, midőn
Ti törvényt tettetek.”

Így szolt Ilona, s folytatá
Beszédét még tovább:
„Egy szív keresi nálatok
Enyhítő balzsamát.”

„Legyen kivétel hát egyszer.
Legyek kivétel én,
Öröm és bú-csillag dereng
Boldogságom egén.”

„Öröm, mert látom, miképp
Szíveteken a hon,
S érte élni vagy meghalni
Nektek csupa öröm.”

„Látom a buzgó kebelt,
Mely a honért dobog,
Mindezt látni felséges,
Nagy és dicső dolog.”

„Óh, de nem látja ezt, kinek
Azt látni kellene.
Nem látja e honnak atyja,
És koronás feje.”

„Béla, szegény Béla, te nem,
Nem látod e hazát,
Mely téged úgy néz és ösmer,
Mint szerető atyát.”

„Te vak vagy, és azok téged,
Kik megvakítottak,
Köztetek ülnek, itt vannak,
Ti büszke főurak.”

„Kiknek undok keze által
Vakult meg a király,
Mi vár rájok, te hősi nép,
Élet-e vagy halál.”

Halál! Halál! Kiált a nép,
Vérbosszúért hevül,
És ezer kard hüvelyéből
Sebesen felrepül.

Halál a gyilkosokra,
Szörnyű véres halál –
S a vérpadon hatvan nemes
Vérben fetreng immár.

5. Az Album 260–261. oldalán szintén Mikszáth kézírása, egy 1861 végén
vagy 1862 elején a haza hajójáról írt allegorikus költemény:

A bizonytalan hajó

Bizonytalan remények közt
A széles tengeren
Egy roncsolt hajó tévelyeg.
Lakói odabenn
Várják búsán jövőjüket:
Élni fognak, megszűnnek-e?

Ki tudja? Még azt senki sem.
 Robogva jó a vész,
 Majd összecsapnak a habok,
 A nép halálra kész.
 Egy reménynek fénysugára
 Élni készül, nem halálra:

Az égi nap búvik elő,
 Megszűnik a veszély
 S a gyenge szél s a jó idő
 Mosolygva visszatér.
 A vitorlát hajtja a szél,
 Mindenki víg, örül, hogy él.

De jó a vész. Múlik a nap,
 Habok emelkednek,
 Az emberek térdre hullnak,
 Szent imát rebegnek:
 Hajónk sorsa, tedd Istenem,
 Jobb fordulatot vegyen!

Magyarország, drága ország,
 A te bús képed ez.
 Bizonytalan jövőd vagyon,
 Halálod, életed.
 Ha kiderül, mindjárt borul,
 Szabadságod sose virul.

6. Mikszáth újabb balladáját idegen kéz másolta az Album 293–297. oldalára. A vers a közismert Lehel-monda feldolgozása – első felében a történetmondás, a másodikban a német urak és a magyar vezér közti drámai párbeszéd formájában:

Lehel

Megszűnt a harc, elmúlt a vész,
 Nyugodni szálltanak,
 Nyugodni a sír mélyibe
 A hős magyar hadak.

Egy sem futott, hősi nevét
 Egy sem gyalázta meg;
 Harcolt, csatázott mindenik,
 Miként a fergeteg.

De győzött Ottó tábora,
Elhullott a magyar;
Sok elfogatva rabbilincseken,
Többeket sír takar.

Lehel vezér is csatában
Keresi a halált,
De halált a nyílzápor közt
A bajnok nem talált.

Rabbá leve. A hős vezér
A kínzópadra mén,
Ott sem hagyott azonban ő
Szennyfoltot nagy nevén.

Megállt büszkén, mint bérci sas
A bércek ormain;
Körütekintve gúnyosan
Ily szó kél ajkain:

„Életemet vegyétek el,
Nem kedves az nekem,
Minek éljek, minek többé,
Rabbá lett nemzetem.”

„Szabad voltam, mint a madár,
Szabadnak szült anyám;
Vesszen élttem, ha elveszté
Szabadságát hazám.”

Így szólt Lehel, s mogorva arcán
Büszkeség lejte át –
„Adjátok hát, hadd ürítsem
Ki a halálpohárt!

„Nem addig van!” – szól mostan egy
A gyáva nép közül –
„Kürtödbe fújj éltedben meg
Utolsó vigaszul.”

„Kürtöm, mely vést, romlást hozott
– Mond a hős dalia –
Romlás nélkül az égre nem,
Nem zengedez soha!”

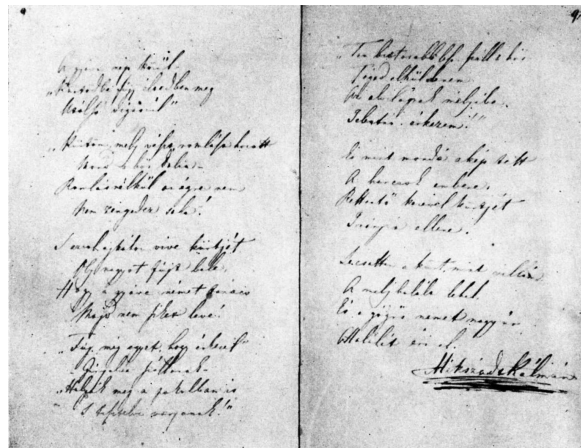
S azzal ajkához vivé kürtjét,
 Oly nagyot fújt bele,
 Hogy a gyáva német tanács
 Majdnem siket leve!

„Fújj még egyet, hogy érkezel”
 – Gúnyolva szólanak –
 „Hallják meg a pokolban is,
 S tisztelve várjanak!”

„Tán biztosabb lesz – szól a hős –
 Téged elküldenem
 Az alvilágnak mélyibe,
 Jelentni: érkezem!”

És mint mondá, akképp tett
 A harcok embere,
 Rettentő kezével kürtjét
 Irányzá ellene.

Lecsattan a kürt, mint villám,
 Amely halált lehel,
 És a gőgös német nagyúr
 Halálát éri el.

3. A *Lehel* című Mikszáth-vers utolsó hét szakasza, az Albumban, idegen kéz bejegyzése (Rejtő István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* című könyvéből)

7. A most következő versek már az 1862/63-as tanév termései, az *Érdem*-könyvből valók (ezekről Rejtő kutatásai előtt is tudott a szakmai közvélemény). Először egy szatíra következik, ezúttal a jelenre utaló. Hogy

Mikszáth kézírása lenne, kétséges. Rejtő István a verset „kétfelé vagdalozó, a nemzetiségeket és az osztrák abszolutizmust egyaránt támadó” költeményként jellemezte. Igaz, de még ennek ismeretében is marad néhány homályos utalása a versnek (pl. „bele bujt a villág magyar Attilába” – fölteszem, de bizonyítani alig merem, hogy itt az ún. Bach-huszárok uniformisán szörnyülködik az író). Kétséges a keletkezés pontos dátuma is: a cím évszáma nem a bemásolás idejére utal:

**Egy magyaroktól elválhatatlan szív
méltányos kitörése 1860-ban**

Boldog Isten, boldogtalan való!
Mire ébred a szegény halandó?
Nehéz idők, napok jönnek elő,
Hisz a világ lábbal áll fölfelé.
A fáradságért mi a jutalom?
Háládatlanság, durva bánatom.
Még ez hagyján, de azt is fecsegik:
„Ki nem vetett, ne arasson itt!”
Vad oktalanság barbár bélyege,
Ez a vétek legiszonyúbb neme,
Kizárni minket, ama nemzetet,
Mely, amidőn a többi csak nevetett,
Mi érkezénk e durva nép közé,
S a méveltséget öntöttük belé,
És megelégtünk a csekély adót,
Mit bölcs eszünk bölcsen reájuk rótt.
Sör, virsli, s hogyha volt egyéb,
Nem bántottuk, nekünk ez is elég.
S ők panaszlák, hogy raboljuk őket,
Szájuktól vesszük el az odavitt étket.
És az ingyen-szállás, a vendégszeretet,
Amire a magyar hivatkozni szeret,
Mind kárba ment, s a fizetés érte:
Nekik kell mozdulni házaikból félre.
Hisz ez sértés, rendbontó zavar!
Mit is akarhat e bolond magyar?
Az égre, nem, ez ekként nem lehet!
Mi az ésszel vívtuk ki e helyet,
Igazságot tevénk mindenkinek –
S hogy nem egyenlőn, róla ki tehet?
Az igazság csak gyenge kis virág,
Lehajlik az, ha süt rá napvilág.
A pénz a fő, mindennek lelke ez,

Mit csak az ész s a tudomány szerez.
 Mert hiába, ki eszével nem él,
 Legjobb annak a koporsófedél.
 Ámde a magyarnak ez sincsen kedvére,
 Látszik, hogy míveltség nincs öltve beléje.
 Ami ezt ellenzi, valamit emleget,
 Elkopott egy eszme, a neve: Becsület.
 S élénk áll a tömeg, durván fülembé zúg:
 „Eltakarodjatok, erre vagy az út!”
 Egész álarcosbál körültem a világ,
 Szemem torzképeket, csak rémarcokat lát.
 Ott is egy sarkantyú, mire volna másra,
 Mint szörnyű eszköznek öles gyilkolásra –
 Egy átkozott kölyök úgy rúgott meg vele,
 Hogy arra gondoltam: szörnyet halok bele.
 A kormány se gondol, meg kéne tiltani,
 Vagy adót fizessen, ki gúny akar lenni.
 Ez így rendjén volna, jaj, de mind hiába:
 Terveim gyökerét lomha féreg rágja,
 Egy örült agy szülte borzasztó koholmány.
 A nép úgy nevezi: „megnyirbált alkotmány.”
 Vagy ha rá gondolok, fejemben egyszerre
 Megáll a gondolat: „oh, csak ez ne lenne!”
 Oda reményeim, tervem sírba szállva,
 Belebújt a világ magyar atillába.
 Igaz, hívő arcot alig látni nálunk,
 Míveltség harcosi, örvény szélén állunk.
 Oda a virslí és minden, ami jó,
 Hej, keserves nekünk a Constitutio!

8. A következő vers vallásos indíttatású. A másoló személyét nem lehet megállapítani. Az Érdemkönyvbe bejegyzett utolsó előtti írás:

Egyházi ének

Az ég homálya már
 Messze elköltözött,
 De te voltál a vért,
 Amely megőrizett
 Sötét éjszakában.

Oh, te vagy a fáklya,
 Te a vezércsillag,
 Mely a halandónak

Biztos utat mutat
Élet vihara közt.

Csak virágot terem
Ez az életpálya,
Hogyha szent kezeid
Nyújtod támaszára
Szegény halandónak.

Te vagy reménységem,
Te az erős bástya,
Mellyel ki nem mehet
Senki dacolásra
Menyei nagy Isten!

A világ, ha arcod
Elfordulna tőle,
Mint hitvány buborék,
Rögtön porba dőlne
Haragod tüzetől.

Isten, édes Atyánk,
Légy örökké velünk,
Felejtsd el a vétket,
Oh, ne ródd fel nekünk,
Gyarló embereknek!

Vedd karjaid közé
Bűnös gyermekedet,
Ne hadd elvesznie
A vész, vihar között,
Melyben hanyattatik.

Csak a te szent karod,
Melytől jó a remény –
Biztosan evezek
Az élet tengerén,
Mert tebenned bízom.

Csak téged imádlak,
Csak téged szeretlek:
Örömmel szentelem
E földi életnek
Minden pillanatát.

9. Az Érdemkönyv utolsó verse ismét egy ballada. Feltehetőleg Arany János *Toldijának* hatása alatt keletkezett. Nem Mikszáth kézírása:

Andorás

István király idejében
Számos fényes nemesurak
Összeültek Budavárott,
Hogy játékból csatázzanak.

Volt köztök egy dölyfös olasz,
Ki kiállt a harci síkra:
„Gyáva magyar, harcolj ha tudsz!”
– A nagyokat ekképp hívta.

„Rajta fiúk, ne hagyjátok
Az országnak becsületét
Ily merészen elrabolni,
Vágjátok a szedte-vettét”...

Hős Andorás, erdélyi fi
Szökött fel a harci ménre,
Megmutatni az olasznak,
Hogy nem korcs a magyar vére.

„Istenemre – szólt kevélyen
Büszke arccal az olasz:
„Jobb ha elmegy az anyádhoz,
Vagy fogdosni bogarat.”

„Gyermekjáték, nem lándzsa, kard
Kell kezedbe, szép öcsém!
Hisz reszketsz, mint nyárfalevél
Az ősz vagy a tél szelén.”

„Csak kacagj – szólt a levante –
De tanulj meg az egyet:
Nem marokra mérik a hőst,
S ki utolszor, az nevet!”

„A hazáért, a királyért
Szállok ontani véremet,
Nincs talizmán: ősi kardom,
Mellyel védem éltemet.”

A néptömeg éljent kiált,
Kezdődik a szilaj csata.
Csattog a kard, foly piros vér,
Teéretted, szegény haza!

„Halld Andorás! – ne hagyd magad!
István király azt ígére,
Hogyha győzöl, szép tettednek
Harminc falu lesz a bére.”

Andorás szép arca lángol,
Kardja gyorsabb, mint a villám,
De az olasz dőlésétől
Lehanyatlik lova, Villám.

„Lovat ide, gyorsan lovat!”
– Kiált a bátor Andorás –
„Itt van. Ül rá! Ha lelővik,
Ad a király százat ismét.”

A levente nekivágtat,
Kardja suhint, de hiába,
Majd' elszédült... Az olasz hős
Olyat ütött páncéljára...

No még egyszer... meg utolszor...
Rajta!... ne félj, segít az ég!
A magyar hős karja acél,
Szemeiben harc tüze ég.

Mint hadisten, lángpallossal
Tör az órjás ellen felé:
Kardja csattan s az olasz fő
Legurul a lába elé.

A csatakürt harsonája!
Örömhangok mindenfelől.
Jó a király... Fogadd kegyét,
Szállj le vitéz a nyeregből!

A rimaszombati korszak legfontosabb jellemzőit a föntiek (s Rejtő Rimaszombat-könyve) alapján a következőkben összegezhethetjük. Először is: az iskola légköre által meghatározott politikai állásfoglalás, a negyvennyolcas hagyomány melletti magától értetődő elköteleződés élteti a fiatalember írásait. (Ez az „ellenzéki” szerepvállalás még a szegedi évek újságírására is jellemző.) Másodsor: a diák Mikszáthra is jellemző tulajdonság már (főleg balladáiban) az erős jelenetezésre való hajlam. Szeret monológgal és párbeszéddel szituációt teremteni. Harmadsor: már ekkor csattanóra kihegyezett szerkesztésmódra, a hatásos befejezésre törekszik. Végül, de nem utolsósorban: ezek még (az elsőt kivéve) nem vagy csak kevéssé önálló versek – a témát és a szemléletet az iskola adta.

10. Hogy nem mindig, már láhattuk – s erre van újabb példám is. Az önálló látásmódra. S hogy ez mennyire jótékony hatással tud lenni a versre, egy versbetéttel szeretném illusztrálni. Némi kis bevezetővel. Rejtő 1959-es könyvében olvasom, hogy Mikszáth önképzőköri írásainak némelyikéről ugyan korábban is hírt adott a szakirodalom, de „fiatalkori próbálkozásainak *szövegét* sehol sem közölték”. Ez nagyjából igaz. A rimaszombati versek *önképzőköri bejegyzéseinek* teljes szövegét valóban ő közölte először. De csak az önképzőköriekét. Más versről nem tud. Pedig W. Petrolay Margit 1956-os, az övét tehát megelőző közleményében (*Mikszáth Kálmán ifjúkori írásai I–II*. ItK. 1956 3–4.) is említ egy korai Mikszáth-verset, pontosabban egy versbetétet a Hasznos Mulattatónak a hetvenes évekből származó Mikszáth-írásai között. Egy kis novellaciklusban (*Amit a ponyván árulnak*, Hasznos Mulattató 1877. április 22. – május 13. – június 24.), melynek harmadik darabjában (*Miért nem lett Pisera bácsi püspök?*) fölfedez egy korai, állítása szerint a rimaszombati évekből származó versbetétet – s ezt Mikszáth egyik első verseként közli. (Pisera bácsi gebéivel legendás rimaszombati bérkocsis volt, diákcsinyek céltáblája.) Ha hihetünk Petrolay Margit állításának (s miért ne hihetnénk?), újabb *valódi* Mikszáth-verset olvashatunk a novella betétversében. S hogy valóban rimaszombati, ezt a tanulmány Mikszáth szavaival is megerősíti: „Biz ez elég rossz vers volt; de azért csak leírtam szórul szóra, mert soha még, mióta poéta existál (már pedig poéta régen létezik, még akkor varga-csizmadia sem volt), a világon vers olyan hatást nem tett arra, akire íratott, mint e szerény főntebbi költemény, melyet eléggé iparkodtam Adonis-lábakba szorítani, ahol lehetett.” Az író túlzottan is szerény. „Íz, csín, tűz vagyon” e versben, a későbbi Mikszáth-írások javára jellemző – itt éppen Dolinay Gyula és lapja, a Hasznos Mulattató népszerű és ponyvaellenes programjának a farvizén evezve. (Tatár Péter népszerű ponyvaíró volt – talán Mikszáth is olvasta.) Kapóra jött e vers, hadd fejezzem be én is csattanóval, az „adonisiak”, de legalábbis a felező ötösök e csattanójával a rimaszombati évek terméséről szóló rövid-hosszú eszme-futtatásomat:

Pisera bácsi...

Pisera bácsi
 Büszke Bettája
 Amerre csörtet,
 És a Deres is
 Amerre baktat,
 Látni lehetvén
 Csak a nagyító
 Üvegen által
 A haladásuk,

Ő maga bácsi
 Ülve kevélyen
 A kocsisságban,
 Literatúrát
 Tart a kezében.
 Mít? A Tatár Pé-
 Ternek a művét.

II. Selmebányai versek

A rimaszombati algimnáziumi tanulmányok befejezése után 1863-ban került Mikszáth a híres-nevezetes selmebányai főgimnáziumba. („Híres-nevezetes”: elsősorban Petőfi Sándor egykori tanulmányai és önképzőkori tevékenysége nyomán.) Mikszáth három tanévet töltött ebben az intézményben – a hetediket 1863/64-ben, illetve 1864/65-ben, a nyolcadikat 1865/66-ban. Itt is kiváló tanárok tanították – közülük két nevet érdemes megjegyeznünk: az iskola igazgatóját, Breznyik Jánosét (aki egyébként magyar irodalomra, történelemre és görögre is tanította a fiatalembert), valamint Scholz Vilmosét, a német irodalom és az újkori történelem tanárát (az önképzőkör egyáltalán nem melleleg említendő elnökéét). Ő volt az, aki istápolta Mikszáth itteni, sikerekről és kudarcokról egyaránt tanúskodó pályafutását. Az elismerés már az írói képességeknek szólt (Praznovszky Mihály idézett könyvében olvasom, hogy Breznyik János így emlékezett vissza *Az én Gyuri bácsim* sikerére: „az utóbbi elmeszüleményéről nyilatkozott előttünk Solz, ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró válik belőle.”). S olvasom még ezt is: „Mikszáth soha nem felejtette el Scholz tanár úr jóslatát, hiszen ez volt a legfontosabb jövendölés, amellyel végül is pályát választott: ettől kezdve már csak író akart lenni (Praznovszky, i. m. 27. o.). A sikeres szereplésből kudarcok is fakadtak – az önképzőkori társ helyett megírt dolgozat s az ebből következő önképzőkori kizáratása 1866 januárjában.

A selmebányai önképzőkori versekről ismét Rejtő Istvánhoz, már említett munkájához (*Mikszáth a selmebányai főgimnázium diákja*) kell folyamodnunk. Ebből kiderül, hogy Mikszáth itt összesen hat verset írt, s ebből három szövege rendelkezésünkre is áll. (Rejtő e nyomozói munkájában a szokásos források mellett elsősorban egy kései selmebányai diáktárs, Pesthy István 1893-as dolgozatára, *A Selmebányai Lyceumi Petőfi kör története* című munkájára támaszkodott. A Mikszáth önképzőkori munkáit cím szerint is tartalmazó részt szó szerint (és betűhű átírásban) idézem: „Az első műve, mellyel a körben fellépett, 'Egy fogoly levele' cz. költeménye volt, (1863. okt. 24.) melyről bírálója véleménye ez: 'a munka az epistolához közelít és sikerült is némileg, amennyiben didacticus eszmékkal szépen telve van. Csak dal szerű külalakjában tér el az epistolától'. 1864. febr. 3án saját

munkáját és pedig 'Gyula vezér' cz. balladáját szavalta el. Szept. 24 'Képzetelem újra' cz. művével aratott sikert; ugyanis 'az eszme jeles benne, csak a kidolgozás ellen vétett. Mindazonáltal az érdemkönyvbe iratassék'. [...] 1865. febr. 11én 'Az öreg nemes' cz. költeménye a külalak és eszméjének szépsége miatt, ha a kidolgozás gyengébb is az érdemkönyvbe itéltetett. [...]

Szeptem. 23án 'Petőfi sírja' és 'Otthon' című költeményeivel lépett fel, 'az elsőben mind az eszme, mind a kivitel egészen megfelel céljának s a mű ezen fény oldala könnyen [sic] felejteti el velünk azon csekély hibát, mely imitt amott az ütem dallamossága hiányában áll. A második mű tökéletesen sikerült, mert az érzemények benne lélektanilag és természet híven vannak ecsetelve. Mind kettő egy hangulag arra ítéltetik, hogy az érdemkönyv lapjain foglalja el méltó helyét.'

Ezeket kívül megemlítené, hogy az első pályadíját, melyet a körben kitűztek Mikszáth 'Gyula vezér' cz. balladája nyerte el."

A fentiekben tételen felsorolt s értékelésüket is tartalmazó versek soráról érdemes még Rejtő szövegét is idéznem. Sajnálatos tényt közöl: „Az önképzőköri tevékenység dokumentumait nem sikerült feltárnunk. Hozzáférhetetlenségükre, illetőleg korai eltulajdonításukra Várdai [Várdai Béla, a Mikszáthra vonatkozó egyik gyakran idézett forrás – SP] 1909-es megjegyzése, amely szerint a 'Korány' kötetei [ti. az önképzőkör lapjái, melynek Mikszáth egy ideig szerkesztője is volt – SP] 'jórészt elkallódtak az idők folyamán' sajnos helytállóak, és ha meg is vannak, teljesen ismeretlen helyen lappanganak. Ma már ez vonatkozik az érdemkönyvekre is. A lappangó önképzőköri produktumok cím szerinti ismerete azonban a Pesthy-féle dolgotat segítségével pontosabb lett."

Nemcsak pontosabb, de négy versnek a szövege is rendelkezésünkre áll. Hogy Rejtő István ezeket hol találta, nem tudom – nekem viszont sikerült mind a négynek a lelőhelyére bukkannom.

11. A fennmaradtak közül időrendben az első az 1854. február 3-i keltezésű *Gyula vezér*. A balladában a keresztény hit győzelmét István király az irgalmasság, a megbocsátás gesztusával vívja ki a pogány hitéhez makacsul ragaszkodó, de végül meghódoló Gyula vezér fölött. Figyelemre méltó a páros rímű felező nyolcasokban írt vers dialógusainak retardáló és fokozó szerepe, a párhuzamos mondatszerkezetek gondolatrítmusa. A vers későbbi forrásával is rendelkezünk, mivel Mikszáth a Dolinay Gyula szerkesztésében megjelenő *Hasznos Mulattató* című néplap 1877. január 15-i számában megjelentetésre is méltónak tartotta:

Gyula vezér

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában,
Gondolkozik, gondolatja
A szegény Erdélyt mutatja.

Úgy mutatja, amiként van,
Fájdalomban, mély bánatban,
Éles vassal amint vágják
A hitet, az ősi bálványt.

Oltártüzek kialudva,
A táltosok üzve, futva...
Régi pogány berkek romján
Keresztény hit világolván.

A szívekbe veti fényét,
Hogy szinte csodának vélnéd,
A legjobbak, a szilárdak
Az őshittől mind megváltak.

Még Erdély sem maradt tisztán,
S diadalmát ülné István,
Ha a fénynek nem voln' árnya:
Gyula vezér makacssága.

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában,
És a néma síri csendben
A bilincse meg-megcsörren.

Nem az zörren, nem a lánc...
A vasajtó csikorgása,
Hírnök lép be a királytól,
Gejza vezér nagy fiától.

Hírnök lép be nyájas szóval:
„Gyula vezér tarts a jóval!
Légy keresztény s hazád atyja!
Ez a király akaratja.”

A rab búsan, vadul néz szét:
„Inkább sohse lássam Erdélyt,
S inkább Erdély sohse lásson,
Még sem hagyom el vallásom.”

Megy a hírnök és úgy látszik,
Rossz a válasz, mert jó másik,
Piros hóhér van mögötte,
Gyilkos anyának szülötte.

„Gyula vezér, Gyula vezér,
Meg kell halnod elveidért,

A királynak a haragja
Halált idézett magadra.

Hadd el tehát elveidet,
Jer, vedd fel az igaz hitet!”
„Hitemtől – így szól a válasz –
Vérpad, halál el nem választ.”

Monda Gyula tompán nézve
Abba a zavaros éjbe...
A börtönnek sötétjébe,
A lelkének fenekébe.

Még tán soká úgy maradna
Ha az éjben nem virradna;
Harmadszor is pattan a zár
S ömlik be a fény és sugár.

Harmadszor is pattan a zár.
„Hah, ki háborgat megint már?”
Néz az ajtó nyílására
– Maga az ország királya.

Ott áll fényes palástjával:
Minden mozdulat reá vall.
Arcán a kegy, nyájas mosoly,
Homlokán borulat honol.

„Gyula, Gyula, jó vezérem,
Testem teste, édes vérem,
Légy keresztény, lásd be végre:
Ez a hit visz üdvösségre.

Ez a hit az égő fáklya.
Nem csak ragyog a világa
De melegít a lelkednek...
Gyula vezér, melegedj meg!”

Makacs fejét az megrázza,
Büszkén tekint a királyra:
„Hasztalanul beszélsz itten!
Különb az én ősi hitem.”

A király szól: „Mit se veszhetsz:
Ha fölveszed a keresztet,
Megbocsátom pártütésed.”
„Nem veszem fel, nem én mégse”

„Visszaadom trónod, élted,
Fegyveredet, arany vérted,
Gyermekedet, ifjú nődet!”
„Nem kellenek, tartsd meg őket.”

István király elkomorul,
Fényes arca éjbe borul.
Harag, villám a szemében,
Tüzes mennykő leesőben.

Ámde ez se tart sokáig,
Édes, nyájas szóvá válik...
Nyájas szóvá, nem haraggá,
Az az új hit teszi azzá...

„Jól van tehát, te makacs rab,
Megbocsátok: menj szabad vagy!
De az Isten megver érte...
Mert az Isten van megsértve.”

Gyula vezér szemeiben
Két ragyogó könnycsepp rezzen,
Gondolkozik... szíve dobban,
És melegszik egyre jobban.

„Bocsánatod’ ... Oh, királyom!
Oh, mit mondjak! Nagy vagy, látom.
S az Isten, mely erre készít...
Ím, térdre omlok előtte.

12. Jóval keletkezése után, a Pesti Hírlap 1901. december 24-i számában jelent meg a *Képzetelem újra...* című költemény. Álljon itt a vers hírlapbeli bevezetőjének a Rejtő-féle keltezést megerősítő részlete: „Ezt a poémát Mikszáth Kálmán 1864-ben, hetedik osztályu tanuló korában írta a selmecbányai ág. ev. lyceum évkönyvébe. [...] [A]z érdemkönyvben összes munkái közül csupán ez a vers található, amelyet sajátkezűleg írt az évkönyv lapjaira.” „Szívből jövő” s az immár szokásos csattanó tárgyi rekvizitumával záródó költemény. A Pesti Hírlap szövege következők:

Képzetelem újra...

Képzetelem újra
Visszaszáll a múltba,
A régmúlt időbe.
Hej, pedig keserű s fájdalmas az nekünk
S lesz örök időkre.

Ha tollam felfogom,
Halovány arcomon
Könnyeimet érzem.
Hej, az a pár könnycsepp, az a forró könnycsepp
Mily jól esik nékem!

A haza reménye,
Szabadsága, fénye
Ott nyugszik a sírba',
Szívem elfogódik, ha a negyvennyolcat
A kezem leírja.

Nehéz, kemény napok,
Idők voltak azok.
Két karddal harcolánk:
Az egyik benn maradt az ellen szívében
Véres emlék gyanánt.

Dúló csaták között
A másik eltörött,
Csak a markolatja,
Az maradt nekünk meg és ereklyeképpen
Őrizi a haza.

Oly lelkesedésnek,
Annyi kifolyt vérnek
Mi lőn tehát bére?
Gyalázatos járom a magyar hazának
A nyakába téve.

És az árva nemzet:
Az is hord bilincset,
S zokog fájdalmába',
Panaszát a szellő nyögve hordja széjjel
A messze világba.

A bujdosó honvéd
Ha visszatekint még
Az édes hazába,
Kicsordul a könnyü tűzkihalt szeméből,
„Hej Világos vára!”

S csak azután nyúl be
A bő ujjú szűrbe,
S kiveszi belőle
Legbecsesebb kincsét, s megcsókolja százszor
Keserű kedvébe.

Sok nehéz csatának,
Ellőtt jobb karjának
Jutalmául kapta –
Fakó lett a könnytől, alig látszik meg, hogy:
„*Piros honvédsapka.*”

13. A Pesthy által sorolt versek közül nincs nyoma az *Egy fogoly levele*, Az *öreg nemes* és a *Petőfi sírja* című költeményeknek. Az 1865. szeptember 23-án kelt *Otthon* című vers azonban szerepel a Rejtő-dossierében, annak idején megjelent a Kánya Emília szerkesztette Családi Kör 1867. augusztus 11-i számában is. A vers a gyermekkort épp elhagyó Mikszáth poénra kihegyezett „saját” gyermekkort-ábrándja, ekkori szókészlete, kifejezés-állománya azonban még Petőfihez kapcsolja szerzőjét. A szöveget a publikáció alapján közlöm:

Otthon

Itthon vagyok újra, újra itthon:
Ismerősök jönnek velem szembe,
Kedves arcok, elfeledt vonások;
Gyermekkorom jut megint eszembe,
És vele a fényes álmok, tervek...
Istenem, de boldog is a gyermek!

Egykedvűen, mint a pipás ember,
Ott guggol a kémény házunk felett;
Már messziről meglátszik a füst, mit
Óriási szájából ereget...
Vidám, csendes az egész ház tája,
A búcsúzó nap mosolyog le rája.

A kapuban vén kuvasz nyújtózik,
Álmosan néz a ki- s bemenőkre,
Engem látva, haragosan mordul,
Felszökik, majd egyet ásít, s végre
Farkcsóválva hízeleg körültem;
Míg én állok némán, elmerültem.

Apám, anyám kijönnek előmbe,
Örülnek, hogy karjaikban látnak;
Nincsen vége a sok ölelésnek,
A cselédek körülöttem állnak,
Mindegyik tud kérdezni valamit,
Hogy vagyok? És az Isten tudja: mit.

A szomszédból eljő Sára asszony,
Mikor lát, – a percet várta régen –

Összevissza nézeget, s rettentőn
Csudálkozik, hogy oly nagyra nőttem,
„Hej, hiába, elmúlnak az évek,
Rabszolgái vagyunk az időnek.”

Régi dajkám fejet csóvál, aztán
Fontos arccal az anyámhoz mén be:
Nagy gyanúja van, – suttogva mondja, –
Gyanúja, hogy ki vagyok cserélve.
Sári néni, igaza van kendnek,
Nem vagyok a régi, boldog gyermek.

14. A selmecbányaiak közül utoljára a *Térdepeljetek le...* című vers kínálkozik. Rubinyi Mózes a *Hátrahagyott iratok* utolsó kötetének bibliográfiájában Gajdács Pál 1911-es visszaemlékezésére hivatkozva a vers keletkezését 1866. március 9-ére teszi (azzal a megjegyzéssel, hogy „március 15-én a selmeczi határban elesett honvédek sírjánál kellett volna azt felolvasni”). Hogy miért e feltételes mód? Breznyik János, az iskola igazgatója büntetésből eltiltotta a tanulókat „a köztük kitört polgárháború” miatt az emlékezésen való részvételtől. Az itt következő szöveg Az Újság 1911. december 11-i közlése alapján áll:

Térdepeljetek le...

Térdepeljetek le!... Mert szent földön álltok,
Itt az Isten háza!
Fenn a magas égből ő maga néz rátok,
Hadd nézzen, hadd lássa,
Hogy van az emberi kebelben még részvét,
S hogy a honszeretet ki nem aludt végképp.

Térdepeljetek le!... Megérdemli e hely,
Hol temetve vannak
Azok, akik küzdve kezökben fegyverrel,
A harcban haltanak;
Hiszen jutalmuk még így is milyen kevés:
Nehéz küzdelmekért részvét, elismerés.

Harc volt... a nemzetnek a jog oltalmára
Felharsogott szava,
Majd ragadtak zászlót, az volt írva rája:
„Szabadság és haza!”
...Óh, e zászló mostan már össze van tépve:
Mi magunk téptük el, – kellett szemfedőre...

Megdördült az ágyú... harcba ment a férfi,
Ment és kardot rántott;
Ez a kard amellyel védte harc veszélyi
Közt a szabadságot!
Azt a kardot széjjeltörték darabokra,
Mert kellett – békónak a magyar rabokra...

És ki nem rab, az önhonában idegen...
Hát így jutalmazák
Azokat, akik úgy, kik olyan melegen
Szerették a hazát?
A szegény honvédnek, ki annyit szenvedett,
Koldulnia kell, hogy ehessék kenyeret.

Óh, be jobb azoknak, akik meg nem érték
E nehéz időket!
Legalább a sírban álmodhatnak békén,
Nem kínozza őket,
Hogy hiába küzdtek annyi ellenében,
És hogy ott vagyunk csak, hol azelőtt régen.

Térdepeljete le!... Ejtsetek könnyeket!
Azok nyugosznak itt,
Függetlenség! akik érted vívtak s neked
Voltak bajnokaid;
Nevedet susogták a haldokló ajkak...
Hiszen érted éltek, hiszen érted haltak!

Ilyenek voltak az ország katonái,
A magyar honvédek;
Szerették a hazát, viadalra szállni
Élni-halni készek,
És a viadalban hány olyan elesett
Kiket a történet nem említ, elfeled.

Ne feledjük el mi, hullassunk könnyeket
E sírban, e helyen
Nyugszik eltemetve a hazaszeretet;
Itt, hol békén pihen
Az elesett hősök porladó keble...
Szent földön állotok... térdepeljete le!